

Uplatňování sovětského vlivu na budování čs. branné moci

V současné době se otevřel prostor pro zkoumání praktik sovětského vedení při uplatňování jeho vlivu na vývoj v Československu po druhé světové válce. Škála používaných metod, forem a prostředků při zabezpečování hegemonie SSSR se pohybovala od vzájemně výhodné spolupráce až po nevybíravý nátlak a evidentní zasahování do vnitřních záležitostí našeho státu ve všech oblastech života společnosti.

Československo v letech 1945-1948 bylo dlouho považováno, a to i ze strany západních zemí za demokratický a suverénní stát. Přesto již v tomto období najdeme mnohé případy, kdy snahy o prosazování sovětského vlivu u nás překračovaly meze stanovené ve smlouvách mezi ČSR a SSSR.

Důsledky této politiky se projevily v závěrečné fázi války při výstavbě čs. branné moci, jak se tehdy čs. armáda oficiálně nazývala. Již v této době se snažilo sovětské vedení ovlivnit vývoj v čs. vojenských jednotkách v SSSR i na čs. osvozeném území ve svůj prospěch. Tím si chtělo vytvořit příznivé podmínky pro uplatňování svého vlivu i na celkový poválečný vývoj v republice.

Bylo vcelku pochopitelné, že určitý vliv na příslušníky čs. vojenských jednotek v SSSR zanechala skutečnost, že bojovali proti fašismu po boku sovětských vojáků, že byli vyzbrojeni sovětskou bojovou technikou a zbraněmi, že značná část z nich absolvovala sovětské vojenské školy a učiliště. Nezanedbatelný byl i fakt, že mnohé funkce v 1. čs. armádním sboru v SSSR zastávali důstojníci sovětské armády a že u našich jednotek působili také příslušníci NKVD.

Zvláštní kapitolou v tomto smyslu bylo působení neveřejné stranické organizace KSČ, v jejímž čele stáli mj. JUDr. J. Procházka a npor. B. Reicin. Činnost této organizace byla v rozporu s tehdy platnými vojenskými řády a předpisy. Také osvětová služba, která působila u našich jednotek v SSSR byla složena z příslušníků KSČ. Přednostou oddělení výchovy a osvěty byl již zmíněný J. Procházka. Osvětová služba působila zcela v souladu se sovětskou propagandou. O jejím působení je možno si učinit představu mimo jiné i z charakteru tiskovin a literatury, kterou byly jednotky zásobovány. V důsledku těchto skutečností londýnská vláda a MNO postupně ztrácely reálný vliv na vývoj situace u 1. čs. armádního sboru v SSSR.

Je všeobecně známou skutečností, že v průběhu války došlo postupně k rozdělení sfér vlivu mezi rozhodující mocnosti antifašistické koalice. Koncem druhé světové války patřilo území Československa do sféry vlivu SSSR. Tento fakt se odrazil na vývoji situace jak v období do osvobození republiky v květnu 1945, tak i v období následujícím.

Intenzivnější podoby však nabyly zápas o novou armádu v době, kdy se Rudá armáda přiblížila k našim hranicím a začalo bezprostřední osvobozování území republiky.

Jako velmi důležité se ukázalo období od vypuknutí Slovenského národního povstání do přijetí vládního programu v Košicích dne 5. dubna. Vývoj událostí v tomto časovém úseku ovlivnil do určité míry i obsah uvedeného vládního programu, zvláště jeho vojenskou část.

Praktické rozdělení sfér vlivu mezi vítězné mocnosti se projevilo i logickou snahou SSSR v co největší možné míře ovlivnit vývoj situace jak na osvobozeném čs. území, tak i na území dosud okupovaném ve svůj prospěch. A to cestou rozšiřování partyzánského hnutí pod vedením sovětských důstojníků, uplatňováním vlivu na čs. jednotky budované na území SSSR, ale i prohlubováním vlivu na vývoj situace na Slovensku po vypuknutí SNP. Součástí tohoto postupu byla i snaha v co největší míře omezit vliv londýnské vlády na události na Slovensku. To se projevilo mimo jiné i vyjádřením nesouhlasu SSSR a poskytnutím materiální a jiné pomoci SNP ze strany spojenců, jež byla vyžádána prezidentem E. Benešem.

Z hlediska možností budování nové čs. armády se tak vytvořila koncem války složitá situace. V té době existovaly různé složky čs. zahraniční armády, které se mohly stát základním kamenem obnovované čs. branné moci. K nim patřily naše jednotky bojující na Západě, to je 1. čs. obrněná brigáda a letci, jednotky budované na území SSSR, ale také 1. čs. armáda na Slovensku.

Zmíním se pouze o některých skutečnostech, které byly z tohoto pohledu typické. Prvním případem byl způsob odvolání gen. Kratochvíla z funkce velitele 1. čs. armádního sboru na počátku Karpatsko-dukelské operace. Byl odvolán z funkce bez vědomí a souhlasu londýnské vlády a na jeho místo byl jmenován gen. L. Svoboda, který od této chvíle jednoznačně realizoval požadavky sovětského velení. Dlužno říci, že v mnohém v rozporu s názory londýnského MNO i gen. H. Píky - šéfa československé vojenské mise v SSSR. Gen. L. Svoboda, vědom si plné podpory sovětského vedení stále častěji překračoval své pravomoci.

K závažnému střetu mezi ním a londýnským MNO došlo v případě důstojníků, kteří byli odesláni z Anglie na doplnění našich jednotek v SSSR, které se potýkaly s akutním nedostatkem důstojníků. Již při vyřizování cestovních dokladů docházelo ze strany sovětských úřadů k značným průtahům, protože sovětská strana velmi pečlivě prověřovala materiály těchto důstojníků. Informace o nich získávala mimo jiné i od čs. komunistů, působících v Anglii a v SSSR. Důstojníci, z jakéhokoliv důvodu nepohodlní pro komunisty, nebo sovětské úřady, vstupní víza neobdrželi.

Od rozhodnutí MNO o odeslání důstojníků do SSSR po jejich skutečný příjezd k jednotkám sboru uplynulo ve většině případů i několik měsíců. Domnívám se, že nelze vyloučit ani možnost určitého úmyslu ze strany sovětských úřadů, ve snaze dosáhnout obsazení důležitých míst u sboru důstojníky působícími již delší dobu v SSSR. Celkem však bylo i přes uvedené problémy přesunuto z Velké Británie do SSSR kolem 300 čs. důstojníků.

Na základě údajné neúspěšného velení jednotkám některými z nich v bojích na Dukle upozorňoval gen. Svoboda MNO na špatný výběr důstojníků přesunutých z Anglie do SSSR.

Skutečné příčiny těchto problémů však nespočívaly v jejich špatném výběru, ale zřejmě v tom, že důstojníci přesunutí z Anglie byli ihned, bez potřebného seznámení se situací a s mužstvem zasazování do nejtvrdějších bojů.

V důsledku výše uvedených skutečností i v důsledku toho, že důstojníci z Anglie vyjadřovali otevřeně svoje názory na uvedené problémy i situaci v SSSR, docházelo ke střetům mezi nimi a důstojníky sboru, kteří působili v SSSR od počátku. Proto byli mnozí z nich obviňováni z útoků proti SSSR, z narušování vztahů se sovětským velením, z podceňování Rudé armády, vychvalování angloamerických vojsk a podobně. Tyto názory a postoje od ledna 1945 pečlivě sledovali a vyhodnocovali příslušníci obranného zpravodajství (OBZ) sboru a byly využívány jako námitky proti povýšení těchto důstojníků. To ještě více komplikovalo vztahy mezi uvedenými skupinami důstojníků.

Vedle těchto problémů vznikaly i další. Jednalo se především o jmenování a povyšování důstojníků velitelem sboru. Po zahájení Karpatsko-dukelské operace žádal gen. Svoboda MNO o udělení pravomoci jmenovat a povyšovat důstojníky, vzhledem k nutnosti nahrazení padlých a zraněných. Zároveň požadoval jmenování absolventů sovětských důstojnických škol, příslušníků sboru do důstojnických hodností.

K těmto požadavkům se postavilo MNO odmítavě.

I přesto byly desítky příslušníků sboru gen. L. Svobodou jmenovány do důstojnických hodností a povýšeny. Tato jmenování byla, i když s nelibostí, dodatečně schvalována londýnským MNO. V říjnu 1944 vyjádřilo MNO souhlas také se jmenováním absolventů sovětských vojenských škol do důstojnických hodností.

Podstata sporu mezi MNO a velením sboru spočívala mimo jiné také v tom, že převážná většina důstojníků, jmenovaných gen. Svobodou, nebo i absolventů sovětských vojenských škol, neměla maturitu. Tím nesplňovala kritéria stanovená tehdejšími předpisy pro jmenování do důstojnické hodnosti. Řešení tohoto sporu se rovněž stalo součástí zápasu o charakter důstojnického sboru v následujícím období.

Na druhé straně se projevovala zřejmá obava MNO, že jmenováním nových důstojníků z příslušníků sboru a absolventů sovětských vojenských škol dojde ke zvýšení počtu důstojníků sympatizujících s SSSR a KSČ.

Potvrzením tohoto konstatování a dalším vážným varováním pro londýnskou vládu byl přístup sovětské vlády a velení armády k řešení problému Podkarpatské Rusi.

Se souhlasem sovětského velení a za jeho podpory Ukrajinský národní komitét vydal v prosinci roku 1944 výzvu, aby všichni Ukrajinci byli propuštěni z 1. čs. arm. sboru a zařazeni do Rudé armády. Londýnská vláda tento požadavek odmítla a ministrem národní obrany Janem Masarykem bylo nařízeno dále odesílat nováčky ke sboru. Ke komplikacím však docházelo i nadále, neboť mnozí z nováčků skutečně nastoupili do Rudé armády. Závažnost uvedených problémů spočívala i v tom, že podle ústavy ČSR a tehdy platných vojenských řádů, znamenalo nastoupení služby v cizích ozbrojených silách bez souhlasu vlády spáchání závažného trestního činu. Tento postup mnohých branců z Podkarpatské Rusi umožňovaly i sovětské úřady, které i přes několikeré oficiální žádosti čs. vlády

a osobně prezidenta E. Beneše tento stav nejen trpěly, ale často uvedené brance k již zmíněnému postupu nabádaly.

Dalším výrazným krokem k prohloubení sovětského vlivu na budování čs. branné moci bylo zřízení oddělení obranného zpravodajství (OBZ) u 1. čs. armádního sboru v SSSR. To vzniklo na základě žádosti sovětského generála Mechliše v lednu roku 1945. Do jeho čela byl postaven tehdy npor. v záloze B. Reicin, který byl nejen vedoucím činitelem KSČ u sboru ale také absolventem sovětské zpravodajské školy. Faktem zůstává, že se OBZ od samého počátku stalo doménou komunistů a tento stav se nezměnil ani po skončení války.

V dubnu 1945 se B. Reicin stal na návrh gen. L. Svobody náčelníkem hlavní správy OBZ MNO, která byla později přejmenována na nechvalně známé 5. oddělení hlavního štábu. Jeho místo u sboru zaujal další absolvent sovětské zpravodajské školy npor. JUDr. K. Vaš, který se po únoru 1948 aktivně podílel na procesu s gen. H. Píkou.

Nebezpečí vyplývající z personálního složení OBZ a z pravomocí, kterými disponovalo si zřejmě uvědomoval i prezident E. Beneš. Na své vojenské poradě s nejvyššími funkcionáři armády v červnu 1945 požadoval, aby bylo revidováno personální složení OBZ z doby, kdy byli k dispozici pouze příslušníci 1. čs. armádního sboru v SSSR. Ani závěry této porady nebyly v praxi nikdy naplněny.

V průběhu osvobozování Slovenska byli do 1. čs. armádního sboru přijímáni bývalí příslušníci armády Slovenské republiky, po prověření příslušníky OBZ. Ti z nich, kteří nebyli na základě rozhodnutí OBZ do armády přijati, byli v souladu s usnesením Vojenské rady při předsednictvu vlády z 12. dubna 1945 odesláni do zajateckých táborů Rudé armády v Polsku. Většina z nich byla v rozporu s tehdy platnými československo-sovětskými dohodami odsunuta do SSSR. Jednalo se o několik tisíc osob. Podle hlášení přednosty 4. letecké divize špkt. P. Brosku, které nese datum 2. října 1945 bylo odsunuto ze zajateckého tábora z Osvětimi do Ruska asi 5000 osob. (Jednalo se většinou o bývalé příslušníky tzv. Haššíkovy armády a Domobrany.) Ti zřejmě tvořili část z 30 000 čs. občanů, kteří se ještě v květnu 1946 podle vyjádření sovětské vlády nacházeli v zajetí na území SSSR.

Příslušníci OBZ úzce spolupracovali s NKVD i bezprostředně po válce. A to nejen při pátrání po válečných zločincích, kolaborantech a zrádcích, ale také při pátrání po emigrantech z SSSR o které NKVD projevovalo eminentní zájem. Mnozí z nich i když byli již čs. občany a dokonce příslušníky předmichovské armády skončili v sovětských zajateckých táborech a byli odsunuti do SSSR.

Příslušníci OBZ byli zastoupeni také v komisích, které přijímaly důstojníky a rotmistry do čs. branné moci v roce 1945. Sám B. Reicin byl členem komise pro přijímání generálů a důstojníků generálního štábu. Při získávání informací o důstojnících spolupracovalo OBZ také s 2. oddělením HŠ - rozvědky v jehož čele stál pplk. A. Rašla rovněž člen KSČ i se zpravodajskou službou ministerstva vnitra a Stb.

OBZ se tak stalo mocným nástrojem k prosazování zájmů vedení KSČ v armádě, ale také i v prosazování zájmů sovětského vedení.

Vedle výše uvedených skutečností, které svědčí o uplatňování sovětského vlivu zčásti přímo a zčásti zprostředkovaně vykonávalo sovětské vedení vůči našim čelním vojenským a státním činitelům, zejména v poslední fázi války, otevřený

a nevybíravý nátlak. Svědčí o tom i případ gen. F. Moravce na kterého byl vyvíjen nátlak, aby spolupracoval se Sověty proti Spojencům a zejména proti Anglii. Po jeho odmítnutí mu důstojník sovětské zpravodajské služby Čičajev sdělil: „*Můžete si to ještě rozmyslet. Nezapomeňte, že to budeme my, kdo rozhodne, kdo bude ministrem národní obrany, šéfem generálního štábu a přednostou zpravodajského oddělení v poválečném Československu.*“¹⁾ Následující vývoj potvrdil, že tato slova pronesená v létě 1944 byla míněna naprosto vážně.

Základ pro zcela legální uplatňování sovětského vlivu na výstavbu čs. branné moci v poválečném období položil Košický vládní program. Okolnosti jeho přijetí jsou dnes dostatečně známy. Byl nejen výsledkem zápasu mezi londýnskou emigrační vládou a komunisty, reprezentovanými moskevským vedením, ale zároveň respektoval zájmy SSSR.

O předpokládané orientaci nově budované armády svědčí již první část III. kapitoly vládního programu kde se uvádí: „*Aby byla umožněna co nejužší bojová spolupráce s Rudou armádou, nutná v zájmu vítězství i naší budoucnosti, budou organizace, výzbroj a výcvik nové čs. branné moci stejné jak organizace, výzbroj a výcvik Rudé armády.*“²⁾ To fakticky znamenalo jednoznačnou orientaci na SSSR.

Ministrem obrany v nové vládě se stal i vzhledem k podpoře sovětského vedení gen. L. Svoboda. 5. dubna 1945 byla vytvořena Vojenská rada při předsednictvu vlády, která byla poradním orgánem vlády pro věci vojenské. Již první rozhodnutí tohoto orgánu leccos naznačovalo. Ze svých funkcí byli odvoláni gen. S. Ingr, gen. F. Moravec a gen. Miroslav a gen. O. Gak-Mézl - vedoucí činitelé odboje na Západě. Na druhé straně byli na návrh VR jmenováni do funkcí náčelníka hlavního štábu gen. B. Boček, velitele 1. čs. armádního sboru v SSSR gen. K. Klapálek a do funkce jeho zástupce gen. J. Satorie, kteří působili u našich jednotek v SSSR.

Po skončení války bylo prosazování sovětského vlivu oficiálně zdůvodňováno nutností spolupráce s vítěznou velmocí na základě smlouvy z 12. 12. 1943. Je třeba vidět, že skutečné postoje, názory a pozitivní vztah většiny obyvatelstva k Sovětskému svazu a vděčnost za osvobození od fašismu zároveň vytvářely příznivé podmínky pro uplatňování tohoto vlivu. Faktem zůstává, že v této době o nutnosti úzké spolupráce se Sovětským svazem nepochybovali ani představitelé nekomunistických politických stran a konec konců ani prezident E. Beneš.

V létě 1945 byly do českého jazyka přeloženy sovětské polní řady a v armádě začalo působit asi 40 vojenských poradců. Na podzim bylo vysláno 30 čs. důstojníků ke studiu sovětských vojenských škol a akademií, z toho 15 na akademii generálního štábu SSSR. Jednalo se převážně o příslušníky 1. čs. armádního sboru v SSSR, kteří byli předurčení k zastávání významných funkcí.

I bezprostředně po válce používalo sovětské vedení mnohdy různé prostředky k prosazení svých zájmů. Příkladem může být i nota sovětského velvyslance V. Zorina čs. vládě začátkem července roku 1945. Jednalo se o protest sovětské vlády proti ustanovení skupiny příslušníků nekomunistického odboje - účastníků pražského povstání (gen. K. Kutlvašra, gen. J. Fišera, pplk. F. Bürgera a škpt. J. Nechanského) na určitá místa v armádě. V notě se přímo říká: „*...mám čest oznámit Vám, že uvedené osoby, které měly účast na plánech na záchranu německých vojsk, rozdrčených Rudou armádou na východištích k nástupu na Prahu, nemohou*

požívati důvěry velitelství Rudé armády a rovněž i důvěry čs. vlády a nemohou stát v čele správy v Praze.“³⁾

Zprostředkovaně byl vliv SSSR prosazován také pomocí komunistů ve vládě a ve Vojenské radě při předsednictvu vlády. V několika dalších případech zásadním způsobem ovlivnilo rozhodnutí těchto institucí o jmenování generálů a důstojníků na vysoké funkce nebo o jejich povýšení konstatování - „takové řešení je pro SSSR nepřijatelné“. Většinou se jednalo o vystoupení K. Gottwalda.

Případy přímého zasahování vedení SSSR do našich vnitřních záležitostí byly představiteli hlavních politických sil většinou chápány jako přirozené právo prosazovat do určité míry své oprávněné zájmy v zemích, které Rudá armáda osvobodila. Zároveň se však staly předzvěstí přímého a téměř otevřeného zasahování do našich vnitřních záležitostí i v ostatních oblastech života společnosti. Typickým příkladem bylo z tohoto pohledu jednání ohledně přijetí Marshallova plánu Československem v roce 1947.

Poznámky:

¹⁾ Moravec, F.: Špión, jemuž nevěřili, Rozmluvy 1990, s. 341.

²⁾ Program prvé domácí vlády republiky, vlády Národní fronty Čechů a Slováků, ministerstvo informací, Praha 1945, s. 11.

³⁾ VHA, Stát. taj. MNO, č.j.: 101 152, 1945.